

Filosofie pro naši dobu

Ladislav Hejdlánek

◆ bytový seminář, česky, vznik: 3. 4. 1980

◆ private seminar, Czech, origin: 3. 4. 1980

Filosofie pro naši dobu [1980]

[strojový, neredigovaný přepis – model Gemini 3 flash – únor 2026]

--- (No.10-Track001_20130623-190902_cleaned.flac) ---

Hejdánek: Vědomí, které touto proměnou neprošlo, jemuž se ještě nedostalo onoho daru *ekstatického* setkání, nejen že pro nás není ještě pravým vědomím, ale nemůže se stát naší přímou zkušeností, protože, což je zřejmé, by k tomu mohlo dojít jen na základě *reflexe*, jejímž předpokladem ono setkání přece jest.

A po setkání už vědomí není tím, čím bylo, ale stává se čímśi novým, čím nebylo, přičemž *integrity* je dosaženo právě zastíněním a potlačením onoho původního vědomí, respektive jeho včleněním po nezbytné *rekonstrukci* či *restrukturaci* do vědomí nového.

Jedním ze základních rozdílů vědomí před setkáním od vědomí po setkání je uzavřenost prvního v sobě a otevřenost druhého, a to otevřenost v mnohem silnějším pronikavějším smyslu, než jak tomu slovu obvykle rozumíme.

Předběžně můžeme tedy uzavřít, že vědomí, které je schopno *reflexe*, vědomí *pro-reflektované*, je takové, které se našlo. Ale aby se mohlo najít, muselo se nejprve ztratit. Když však řekneme, že se nejprve ztratilo, říkáme tím vlastně, že původně ztraceno nebylo, a to by byla chyba. Vědomí je původně ztracené. Vědomí původně samo sebe nemá a může se najít pouze tam, kde dosáhne jistého odstupu od sebe. Ale aby tohoto odstupu od sebe mohlo dosáhnout, musí mít prostor, kam ze sebe vykročit ven. A teprve v tomto prostoru může onu vlastnost, onu výjimečnou kvalitu, totiž že se zase najde, najít. Tam ji může získat, a to ne jenom svým výkonem, nýbrž v závislosti zaprvé na onom prostoru, bez něhož by žádný odstup nebyl možný, a v závislosti na setkání, k němuž v tomto prostoru dochází.

A abychom jen zčásti a jen náznakem poukázali k povaze onoho setkání, řeknu, že to setkání je setkání se slovem. Je to setkání se slovem, s řečí, a zároveň je to setkání, k němuž dochází ve světě slova, ve světě řeči. A to bude tématem našich příštích úvah.

Děkuju vám za pozornost. Obávám se, že dneska to bylo poněkud nápadněji složitější než minule. Minule to bylo po mém soudu velmi složité, ale asi se některým z vás zejména složité nezdálo. Ale uvidíte časem, že se naučíte vidět složitost i tam, kde na první pohled není. Naproti tomu v té dnešní složitosti lze, když si dáte dobrý pozor, najít cosi jednoduchého, cosi názorného, co je zřejmé každému, kdo se vůči tomu otevře a kdo to nazře, kdo to pochopí. Ve chvíli, kdy to pochopíte, je to všechno velice prosté a velmi jednoduché. Tak to jsou ty *paradoxy*, které provázejí vždy a všude filosofické myšlení. A nyní doufám, že se rozhovoříte, a pokud se rozhodnete svou diskuzi nahrát, budu jenom rád. Ještě toho zbývá na pásku dost. Tak mějte se pěkně a na shledanou, pravděpodobně za čtrnáct dní. Ještě se o termínu domluvte. Na shledanou.

--- (No.11-Track001_20130623-192001_cleaned.flac) ---

Hejdánek: Dobrý den, přátelé. Prosím, abyste omluvili mou dnešní nepřítomnost a přijali tento namluvený výklad jako náhradu. Dnes vypustíme opakování a zreferování toho, co jsme probrali minule, ledaže byste se rozhodli jinak; v tom případě to zastavte a proberte si to sami. Já se k tomu ale stejně budu vracet příště, tak záleží jenom na vás.

Filosofie je svou nejvlastnější povahou záležitostí vědomí. Bylo by zapotřebí si uvědomit, nějak si zpřítomnit, co to je vědomí a jaké má náležitosti, čím je charakteristické. Tady je možno hned na začátku říct, že vědomí, jak je dáno naší zkušenosti, to jest naše lidské vědomí, se vždycky vyznačuje tím, že o něm nějak víme, že si ho jsme vědomí.

Když si něčeho jsme vědomi, tak jsme zároveň ve stavu si uvědomit, že si toho jsme vědomi. Pokud jsme v některých krajních případech nuceni se zabývat takzvaným vědomím, jemuž tento charakter připsat nelze – psychologové, psychiatři i ve *filosofii* to může mít jisté místo –, pak nepovažujeme takové vědomí za vlastní, skutečné, pravé vědomí a mluvíme raději o *nevědomí*, *předvědomí* nebo dokonce *podvědomí*. V tom smyslu pak mluvíme o prahu vědomí, jehož překročení zřejmě znamená právě schopnost znovu a zřejmě jinak, nově uchopit ve svém vědomí to, co už nějak k uvědomění došlo. Zkrátka být si vědom už

nikoliv jenom něčeho, nýbrž také a navíc toho, že si jsme onoho něčeho vědomi.

Tady snad malá poznámka: existují pokusy vyložit *filosofii* jako zčásti situovanou v *nevědomí*, respektive *předvědomí* či *podvědomí*. Tyto pokusy spočívají v tom, že každou *filosofii* považují za *ideologii*. K podstatnému znaku *ideologie* patří, že je to takzvané falešné vědomí. To jest, že jsme si vědomi něčeho jakožto něčeho jiného. Tím se v tuto chvíli nebudeme zabývat. Chtěl bych jenom podtrhnout, že nejvlastnějším terénem *filosofie* je vědomí.

Pokud se tam najde něco, co by se nevešlo do onoho vědomí, jak jsme o něm mluvili, co by tedy přesahovalo do nějakého *nevědomí* či *předvědomí*, pak se *filosofie* bude pokoušet vždycky znovu, neustále a velmi tvrdošijně všechno to, co nepřešlo práh vědomí, přes ten práh přetáhnout. *Filosofie* si zkrátka chce být vědoma všeho, to jest také všeho toho, na čem stojí, z čeho vychází a co sama dělá, co podniká. Tedy jakmile se ukáže něco, co není vědomím zcela kontrolováno a prověřeno, tak *filosofie* to bude vždycky strhávat do roviny vědomí, aby to zkontrolovala, aby to udržela pod kontrolou a aby to ovládala z roviny vědomí.

Z toho, co jsme řekli, můžeme tedy vyvodit první závěr: vědomí je vždycky vědomím něčeho, respektive vědomím o něčem. Vztahuje se k něčemu, co je předmětem nebo tématem vědomí. Zároveň vědomí, jak je známe z lidské zkušenosti, je vždycky také vědomím toho, že si jsme onoho tématu či předmětu vědomi.

Vědomí, které postrádá tuto druhou složku, se samozřejmě vyskytuje, je to celkem běžná věc, ale má to některé velmi důležité důsledky nebo kvality. Jak to vypadá, když něco víme, ale zároveň nevíme, že to víme? Kupříkladu dnes u nás v práci dostala uklízečka úkol uklidit ještě na jiném pracovišti, kam ji museli převézt autem. Nebyla samozřejmě ráda. Když jí říkali, že pro ni přijede ten a ten, třeba pan Kaprál, tak prohlásila, že ho nezná, že neví, kdo to je. My všichni ostatní ovšem víme, že ho zná. Ať už důvody, proč řekla, že ho nezná, jsou jakékoli – mohla to být nechuť k tomu jít na jiné místo ještě něco dělat, nebo tím důvodem bylo, že nezná jeho jméno; zná ho osobně, ale neví, že se jmenuje Kaprál. Ačkoli ho tedy zná a ví, kdo to je, je přesvědčena, že ho nezná.

Teprve když pan Kaprál přijel, tak zjistila, že ho vlastně zná, ačkoli se domnívala, že nikoliv. Co to znamená, když něco známe a nevíme, že to známe? Pak je to velmi blízko k tomu, že to vlastně neznáme. Když vás profesor vyvolá nebo přijdete na vysoké škole ke zkoušce a dostanete otázku, tak se velmi často stává, že najednou máte okno a jste hluboce přesvědčeni, že o tom nevíte vůbec nic. A přitom to nemusí být pravda. Také já se domnívám, že kvalita profesora spočívá v tom, že se nenechá odradit tím, když znervózněný a deprimovaný student na otázku řekne: o tom nic nevím. To je to nejsnadnější, prostě mu říct, že má přijít jindy, nebo mu dát za to sardel. Ten profesor musí zjistit, co ten žák ví, a ne jenom zjišťovat, co si myslí o tom, že ví či že neví.

A ovšem existují také jiné opačné případy, že žák je hluboce přesvědčen, že odpověď perfektně ovládá, zná, že látka je mu důvěrně známá, a ukáže se, že o tom vlastně neví právě ty nejpodstatnější věci. Ale všechny tyto příklady vlastně jenom potvrzují to, že naše vědomí je vždycky vybaveno také vědomím toho, že si něčeho jsme vědomi, jenže naše příklady ukazují, že si toho nemusíme být vědomi přiměřeně skutečnosti.

My se můžeme mýlit. Mýlit se ovšem můžeme i když si uvědomujeme něco předmětného a právě tak se můžeme mýlit, když si uvědomujeme toto své uvědomování, tedy když si uvědomujeme, že jsme si něčeho předmětného vědomi. A tak nepochybně platí, že k povaze našeho vědomí obvykle a nejčastěji, chceme-li mluvit aspoň s jistou rezervou, náleží jakási rozeklanost, rozvětvenost jeho zaměření. Zároveň svým vědomím směřujeme k tomu, čeho si jsme vědomi, co si uvědomujeme, a zároveň k tomu, že si to uvědomujeme.

Je tomu dokonce tak, že tam, kde se ve svém vědomí nejsme schopni zaměřit a soustředit také na to, že si něco uvědomujeme, nejsme schopni si řádně uvědomit ani toto něco. K opravdovému zaměření a soustředění vědomí na jakékoliv něco nezbytně potřebujeme tu složku vědomí, která se zaměřuje na uvědomování jakéhokoli něčeho a která jediná je schopna toto něco natolik ustálit a identifikovat, aby

takové zaměření nebylo jen nahodilé, nýbrž aby mohlo být zamýšleno, řízeno a kontrolováno. Nemá-li vědomí zůstat jen nahodilým uplýváním a střídáním jakýchsi stavů vědomí, nýbrž organizovaným, soustředěným úsilím o uchopení toho, k čemu se váže, k čemu míří, musí vyvinout tuto elementární schopnost vztahovat se také k sobě samému, obracet se k sobě, vracet se ke svým dřívějším i právě uplynulým stavům a zejména k tomu v nich, co lze identifikovat jako jakousi jejich osu či základ. Zkrátka něco, v čem si různé stavy vědomí mohou být blízké, v čem si mohou odpovídat, co jim může být společné a proto dovolí, aby byly organizovány do širších, smysluplných kontextů.

Ono uvědomování si toho, že si něco uvědomujeme, je vlastně jakýmsi návratem vědomí k sobě samému. A tento návrat budeme nazývat *reflexí*. Onou zmíněnou rozvětveností, rozeklaností vědomí na složky vztahující se mimo vědomí a složky vztahující se k vědomí samotnému, tedy složky, jimiž se vědomí vztahuje samo k sobě, se vyznačuje vědomí *reflektované*.

I u zvířat musíme předpokládat určité nízké úrovně vědomí, ale s největší pravděpodobností tam nejde o vědomí *reflektované*. Čili naším zájmem bude vědomí *reflektované*, a jestliže jsme řekli, že *filosofie* je záležitostí vědomí, pak můžeme říci, že *filosofie* je záležitostí vědomí *reflektovaného*. Vědomí *reflektované*, to je ten prostor nebo ta rovina, na níž *filosofie* stojí a na níž pracuje.

Ovšem my víme, že touto jednoduchou strukturou poměrně to nekončí. My víme zaprvé, že když si něco uvědomujeme, tak že si jsme schopni uvědomovat, že si to uvědomujeme. Tuhle větu jsme řekli takto, že víme, že si jsme schopni uvědomovat, co si uvědomujeme nebo že si uvědomujeme. Co to znamená, že to víme? To je jen další *reflexe*.

My víme třeba, že tento stůl před námi má čtyři nohy. První *reflexe*, nebo můžeme říci první rovina *reflexe*, spočívá v tom, že si uvědomujeme, že víme nebo že vidíme, že si uvědomujeme, že stůl má čtyři nohy. Ale my můžeme vědět, uvědomovat si i tuhle první rovinu *reflexe*. My si můžeme uvědomit, že jsme si uvědomili, že si uvědomujeme, že stůl má čtyři nohy. A takhle vlastně bychom mohli pokračovat dál a dál.

Ze zkušenosti ovšem víme, že to rozlišování je čím dál méně zřetelné a že nemůžeme dost dobře identifikovat třeba dvanáctou rovinu *reflexe* nebo přesně rozlišit mezi desátou a jedenáctou rovinou *reflexe* a tak dál. Proč tomu tak je, k tomu se budeme mít příležitost ještě vrátit. Ale na tomto místě musíme nějakým způsobem zahrnout tuto zkušenost do postupu svého přemýšlení, svých úvah, a tedy musíme uzavřít, že v samotné struktuře návratu vědomí k sobě je otevřena možnost, aby se vědomí vracelo nejen k tomu, že si je něčeho vědomo, ale aby se vracelo také k tomu, že si uvědomuje v předchozím již návratu, že si je něčeho vědomo a tak dále. Tedy, že lidské vědomí, jak se dnes otvírá naší zkušenosti, je hluboce proreflexováno, proniknuto naveskrz nejrozmanitějšími typy *reflexe*, že je tedy proniknuto a komplikovaně zorganizováno vždy v celé řadě vrstev nových a nových reflexí a jejich výsledků, jež na sebe navíc nenasedají jen šupinovitě, ale navzájem se i pronikají způsobem, který vůbec neumožňuje nějaké snadné odloupávání jedné vrstvy za druhou, nýbrž nutí nás leda k dalším a dalším rekonstrukcím, a tedy interpretacím toho, co se v našem vědomí už stalo a co se stále ještě děje.

A tady se musíme ohradit ještě jedním směrem. Vědomí se totiž může vracet samo k sobě také tím způsobem, že se jen *reaktualizuje* ve své první, respektive původní podobě. K tomu může dojít bezděčně, například protože se opakuje týž podnět, nebo že jde o obsah tak svůdný, nebo naopak tak děsivý, že k sobě přitahuje vždy znovu naši nejvyšší pozornost. Ale také cílevědomě, to už v rámci jakési *reflexe*, kterou tu musíme předpokládat. Tento způsob návratu vědomí k sobě je ovšem něco jiného než *reflexe*. Je to pouhá *reaktualizace*, a tedy vlastně *anamnéze*, vzpomínka. Skutečná *reflexe* není takovýmto návratem, jenž znamená zopakování, respektive znovuvyvolání téhož stavu či obsahu vědomí. Není tedy návratem, který usiluje o ztotožnění s tím dřívějším stavem, který znamená identifikaci.

Takové vědomí, které se jen *reaktualizuje*, které se identifikuje s nějakým svým nebo cizím již jednou proběhlým prožitkem, je charakteristické pro mýtickou životní orientaci, jak ji můžeme rekonstruovat na základě určitých reziduí a dat dovolujících přiblížení ke způsobu života a myšlení archaického člověka. Tedy pro vědomí v pravém slova smyslu, jaké je dnes živé, které je nám všem důvěrně známo z vlastní

zkušenosti, je na rozdíl od tohoto vědomí, které jen sebe *reaktualizuje*, v přístupu k sobě charakterizováno odstupem, distancí. A tady přicházíme k velmi důležité a téměř elementárně závažné tematice.

Zatímco mýtus vlastně skutečnou *reflexi* ne-li znemožňuje, tedy alespoň krajně omezuje, a zatímco mýtus navozuje takovou základní, snad ještě nevědomou a neuvědomnělou nedůvěru v *reflexi* a ve vědomí, které teprve díky *reflexi* se stává skutečným vědomím, myšlení, které je spjato s *reflexí*, a tedy které je schopno odstupu od svých minulých průběhů, ale i od sebe samého, musí překonat obrovské překážky, jaké nutně stály v cestě každému dalšímu rozvoji *reflexe* od té chvíle, kdy se poprvé *reflexe* prosadila v lidském myšlení. A můžeme tedy v tom vidět také epochálnost a pronikavost převratu, k němuž muselo dojít ve chvíli, kdy *reflexe* tyto překážky zdolala a kdy se mohutně prosadila ve způsobu myšlení, které si onen luxus odstupu dovolilo učinit svým pravidlem a přímo metodou. A k tomuto převratu došlo v antickém Řecku.

Pokusme se přihlídnout blíže k vlastní struktuře *reflexe* a k podmínkám jejího uskutečnění a rozvinutí. Slovo *reflexe* náleží k těm, jejichž etymologie poměrně šťastně koresponduje se základním významem slova. V *reflexi* se vědomí odvrací od svého původního zaměření a od cíle, na nějž je soustředěno, to jest na své téma, na svůj předmět, a otáčí, obrací se zpět, nastupuje zpáteční cestu k sobě, přichází znovu k sobě. Latinské *reflecto* znamená zpět ohýbám, otáčím, obracím, eventuálně také zvrtně, zpět se obracím, vracím, na zpáteční cestu se dávám. A přeneseně také o duchu, myšlení a pozornosti. Znamená-li vědomí přístup k tomu, co je uvědomováno, pak musí nutně znamenat zároveň jakési opouštění, odcházení, odstup od sebe, jakousi ztrátu sebe. Jinak by totiž nemohla být řeč o žádném návratu, respektive o cestě zpět obráceným směrem. Jde ostatně jen o zvláštní případ odvracení se ode všeho k něčemu. Každé soustředění znamená zároveň odvrácení pozornosti ode všeho ostatního kromě jediného, to jest právě toho, na co se soustřeďujeme. Mezitím, co se takto ztrácí naší jinam soustředěné pozornosti, je ovšem také subjekt pozornosti, to jest my sami. Později uvidíme, že do jisté míry analogická je situace aktivního subjektu, který v akci, v aktivitě sám sebe opouští a stává se akcí, přechází v akci, v činnost, nicméně je přesto ve své akci nějak přítomen a to specificky proměněným způsobem. Také subjekt vědomí, přestože se ve svém soustředění nechal stranou a vzadu, přestože se opouští, jistým specifickým způsobem je přítom, to jest je přítomen ve své odvrácenosti od sebe, ve svém sebeopouštění. Tím se také *subjekt* podstatně liší ode všeho ostatního jednotlivého, jež je rovněž při onom soustředění na něco opuštěno. Proto také návrat k sobě se liší od jakéhokoli jiného přesunutí pozornosti na to, co bylo zatím odsunuto stranou a zanedbáno. *Reflexe* jako cesta *subjektu vědomí* ke svému vědomí je v napětí a v rozporu s mýtickou životní orientací a jejím typem vědomí či myšlení právě tím a v tom, že je orientována na něco, čím nebo výkonem čeho je vždy také sama. Zkrátka, že se zpět obrací k tomu, co je v mýtické orientaci nejenom zapomínáno a pomíjeno, ale aktivně a vší silou potlačováno, eliminováno a ztotožňováno s typem, s *archetypickou strukturou*.

Reflexe představuje přístup vědomí k sobě samému, anebo jinak řečeno přístup *subjektu vědomí* ke svému vlastnímu vědomí. Podívejme se na to zblízka a podívejme se na to, co nám tu vlastně říká řeč. Jestliže v *reflexi* přistupuje vědomí k sobě samému, musíme se tázat, odkud vědomí přistupuje, přichází k sobě. Samozřejmě víme, že i tenkrát, když ještě vědomí v *reflexi* nebylo u sebe a když tedy bylo u něčeho jiného, bylo tam, bylo přítom. Neboť to právě bylo vědomí, které se k něčemu vztáhlo, na něco se zaměřilo a soustředilo. Zdálo by se proto, že vědomí, které není u sebe, při sobě, je zřejmě u něčeho jiného. Například u věcí. Ale to je pouze obrazná řeč, pouhá *metafora*, na kterou jsme zvyklí a jejíž podivnost přehlízíme. Věci jsou v prostoru a čase, jsou *lokalizovány* a *temporalizovány*. Být vskutku přítom, když jsou, když se dějí a jak jsou, by muselo nutně znamenat být na témž místě, v touž chvíli. Nehledíc už k tomu, že si lze těžko pomyslit, že vědomí by mohlo sdílet místo i čas s tím, k čemu se odnáší. Je to vlastně zbytečné, protože víme, že se ve svém vědomí můžeme zaměřit na něco prostorově i časově neobyčejně vzdáleného. V této přítomné chvíli se můžeme ve vědomí zabývat nějakou událostí svého mládí, nebo dokonce událostí, která se odehrála před stovkami nebo tisíci lety, kdy jsme ještě

nežili. A právě tak můžeme ve svém vědomí očekávat událost, která má teprve přijít, která se snad, nebo dokonce jistě stane.

Z toho je naprosto zřejmé, že na otázku, odkud vědomí přichází samo k sobě a kam by tedy nejprve od sebe muselo odejít, nelze poukázat na něco, to jest na věc, událost, osoby a podobně. Odstup vědomí od sebe je takové povahy, že zároveň znamená odstup ode všeho toho, k čemu se může zaměřit a na co se může soustředit jakožto vědomí. To jest ve vědomí, v rámci vědomí. To proto, že vědomí, které se k něčemu zaměří, zůstává přesto v sobě. Zaměří se k tomu jen v rámci vědomí a tak zůstává ve svém rámci. Neopouští se fakticky, nýbrž jen v sobě, ve svém rámci, přelévá se jenom v prostoru sebe sama. Zůstává sebou. Proto ani nemůže přijít k sobě, neboť je stále u sebe, je stále samo sebou. Proto za takových podmínek není možná ani *reflexe*. Předpokladem *reflexe* je skutečný odstup vědomí od sebe. Odstup, v němž vědomí opouští samo sebe tak, že ve fázi sebeopuštění nejenže není při sobě, ale není ani u sebe. Není zkrátka přítom, když dlí mimo sebe. A v návratu k sobě to vlastně pak není a ani nemůže být to vědomí, jež se opouštělo. Nevrací se samo, nýbrž je jakoby nalezeno. Ale není nalezeno tak, jak bylo předtím, než se opustilo, nýbrž jako nové, kvalitativně pokročilejší vědomí, jako *sebevědomí*. Neboť to vědomí, které se nyní setkává s tím, jež je opustilo a jež se nyní k němu vrací, nalézá samo sebe už nikoli takové, jakým bylo a jako které se opustilo, nebo jako které bylo opuštěno, nýbrž jako které se nyní vrací a vrátilo. Vědomí nadále už není tím, jež se od sebe odvrací, nýbrž tím, jež přichází k sobě.

Myslím, že už to máte ve své mysli dost zamotané. Ale tady nejde o topornost vyjadřování, nýbrž o základní elementární myšlenkovou nesnáz. Totiž o myšlenkové uchopení něčeho, čemu se samo myšlení, to jest naše myšlení, vzpírá, co se přičí všem našim dosavadním myšlenkovým návykům. Paradoxní povaha této stránky *reflexe* však nemůže být pominuta. Nemůžeme na to zapomenout. Nemůžeme to vykázt z oblasti svého zájmu. Budeme ostatně, jak se ukáže, podobné paradoxy nalézat ještě na jiných místech svých úvah.

Dovolte ještě chvíli pokračovat v naznačených úvahách. Nevelký krok kupředu, který se nám snad zatím podařilo učinit, nemůže být ani zdaleka považován za odpověď na naši otázku, odkud vědomí přichází samo k sobě. Nicméně několik věcí se už nyní zdá být jistých. Především je zřejmé, že vědomí nepřichází k sobě od sebe a ze sebe. Že tento příchod, přístup k sobě, není myšlenkově uchopitelný jako výkon samotného vědomí, respektive vědomého *subjektu*, to jest, že se na tento výkon nedá v žádném případě redukovat, že nespočívá jenom v něm. Ve zmíněném specifickém odstupu vědomí od sebe je zahrnut akt sebeodevzdání, sebedopředání, sebezpožití k dispozici.

Vědomí tu neztrácí samosebe bez záměru či dokonce proti svému záměru, nýbrž vzdává se samosebe a v odevzdanosti se otvírá vstříc zvláštnímu sebedopředání, jež se stává nikoliv už jeho výkonem a v jeho režii sebeznovuzískáním, sebenalezením, které však zase splývá s tím, že není získáno jen pro sebe ani nalezeno jen sebou.

V té fázi, kdy se již opustilo a zanechalo za sebou, dochází k jeho podstatnému setkání, které způsobuje přímo epochální zvrat v jeho vnitřní konstituci. Zvrat, k němuž se samo ze sebe nikdy nemůže vyvinout a jehož se nemůže dobrat žádnou svou, pouze svou aktivitou, a ovšem ani pasivitou, jež je jenom druhem aktivity.

Vědomí, které se po onom sebeopuštění vrací opět k sobě, už není docela své, není jen vědomím sebe a pro sebe, nýbrž je vědomím, které na sebe vzalo jakýsi závazek, které se odevzdalo tak, že už sobě jenom nepatří, nenáleží, a vrací-li se k sobě, pak ne pouze v nějaké reminiscenci, v nějakém pochopitelném a snad samozřejmém návratu, jehož cílem je sebeidentifikace, ztotožnění se sebou, nýbrž s pověřením. A máme tu tedy otázku: Kde, na jaké rovině dochází k onomu základně významnému setkání, v němž je vědomí mimo sebe a v němž se stává samo sebou, ale tak, jakým dosud nikdy nebylo a bez onoho setkání ani být nemůže? A s čím, nebo snad s kým se takto exstaticky setkává? O exstaticnosti tady můžeme mluvit právem, neboť zase etymologicky *ekstasis* (řecky) je složeno z předpony *ex*, což znamená ven z něčeho, a *stasis* je pozice, stav, postavení. Exstatický je takový postoj, kde stojíme mimo sebe, kde vyčníváme ze sebe, kde se stavíme na nějaké místo, které je vně nás – vně nechápeme prostorově.

Tedy k vědomí podstatně náleží ona *ekstaze*, v níž vědomí opouští sebe samo, staví se někam, kde samo není, a na tomto místě, kde stojí ze sebe ven, se setkává s něčím či s někým, aby se vrátilo proměněné. Reflexe v nejhlubším slova smyslu je tento přechod vědomí, které je doprovodem, průvodcem subjektu, ve vědomí, které získává odstup od subjektu a které se k subjektu vrací už s jistým pověřením, s jistým světlem, aby ukázalo v tom světle i sám subjekt, to jest v posledku i samo sebe.

Tady se dostáváme tou komplikovanou cestou ke stejnému problému, o němž jsme mluvili minule, to jest k tomu problému, co je onou moudrostí, o níž filosofie z lásky usiluje. Takže člověk filosofující sice miluje moudrost, usiluje o ni, ale nemá ji.

Je zjevné, že teď jsme se z jiné strany dostali k problému, co to je, oč v myšlení, v reflektovaném vědomí člověk usiluje, co není produktem, výtvozem, výronem jeho vědomí, ale s čím se musí setkat, aby jeho vědomí dostalo tu pravou podobu, ten pravý tvar. Co tedy je tou moudrostí nebo pravdou nebo právem nebo spravedlností nebo jak jinak bychom to nazvali? Jaké je pravé jméno toho, s čím se vědomí ve své *ekstazi*, to jest v té chvíli, kdy stojí mimo sebe, setkává? Ale ať už na tuto otázku odpovíme jakkoliv, nepochybnou skutečností zůstává, že vědomí známe ze své zkušenosti pouze a výhradně po tomto setkání, to jest po oné pronikavé proměně, rekonstituci a restrukturaci. To je právě pro nás vědomí. My neznáme vědomí jinak z přímé zkušenosti.